MYŠLENÍ
SOUČASNOSTI

Obrazy navzdory všemu

Georges
Didi-Huberman

KAROLINUM

Obrazy navzdory všemu

Georges Didi-Huberman

Z francouzského originálu *Images malgré tout*, vydaného
nakladatelstvím Les Éditions de Minuit roku 2003,
přeložil Marek Kettner.
Doslov napsal Josef Fulka.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2025

Edici Myšlení současnosti řídí Miroslav Petříček
Redakce Tereza Knotová
Grafická úprava Zdeněk Ziegler
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První české vydání

© Univerzita Karlova, 2025
© Georges Didi-Huberman, 2003
© Les Éditions de Minuit, 2003

Images malgré tout was originally published in French in 2003.
This translation is published upon arrangement with
Les Éditions de Minuit.

Translation © Marek Kettner, 2025
Epilogue © Josef Fulka, 2025

ISBN 978-80-246-6015-8
ISBN 978-80-246-6016-5 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

I. OBRAZY NAVZDORY VŠEMU /9
Čtyři kousky filmu vyrvané z pekla /11
Vzdor všemu nepředstavitelnému /27
V samotném oku dějin /42
Podobné, nepodobné, přeživší /54

II. NAVZDORY CELKOVÉMU OBRAZU /63
Obraz-fakt nebo obraz-fetiš /65
Obraz-archiv nebo obraz-zdání /109
Obraz-montáž nebo obraz-lež /143
Podobný nebo zdající se obraz /178

Doslov (Josef Fulka) /215
Literatura /240
Vyobrazení /263

Řekni svým přátelům a známým, že nevrátíš-li se, bude to proto, že ti v žilách ztuhla krev při pohledu na tyto otřesné, barbarské scény, při nichž umíraly nevinné a neochraňované děti mého opuštěného lidu.

Řekni jim, že promění-li se tvé srdce v [kámen], stane-li se tvůj mozek chladným strojem na přemýšlení a tvé oko prostým fotografickým aparátem, už se k nim nevrátíš. […] Chyť mě pevně za ruku, netřes se [lakuna], neboť budeš muset vidět ještě něco horšího.

Z. Gradowski: Rouleaux d'Auschwitz.

I
OBRAZY NAVZDORY VŠEMU

[...] i poškrábaný až k smrti
prostý obdélník
o třiceti pěti
milimetrech
zachraňuje čest
celé reality.
J.-L. Godard: *Příběh(y) filmu*.

Chceme-li vědět, musíme si představovat. Musíme se pokusit představit si peklo Osvětimi v létě roku 1944. Neodvolávejme se na nepředstavitelnost. Nechraňme se řečmi o tom, že si nemůžeme, nebudeme moci za žádných okolností – neboť je to pravda – něco takového plně představit. My si ale *musíme*[1] tuto nesmírně těžkou představu utvořit. Jako nabídnutou odpověď, jako splátku sjednaného dluhu vůči slovům a obrazům, které pro nás někteří z deportovaných vyrvali z hrozivé reality svojí zkušenosti. Neodvolávejme se tedy na nepředstavitelnost. Pro vězně bylo mnohem obtížnější zachránit z tábora těchto několik zlomků, které jsou nám nyní svěřeny společně s těžkým úkolem podepřít je pouhým pohledem. Tyto zlomky jsou pro nás cennější než všechna možná umělecká díla, neboť byly vyrvány světu usilujícímu o to, aby byly nemožné. Obrazy *navzdory všemu*, tedy navzdory peklu Osvětimi, navzdory podstoupeným rizikům. Na oplátku je musíme kontemplovat, ujmout se jich, pokusit se je vysvětlit. Obrazy *navzdory všemu*: navzdory naší vlastní neschopnosti dívat se na ně tak, jak by si zasloužily, navzdory našemu vlastnímu světu, jenž je přesycen, ba téměř zadušen obrazovým zbožím.

* * *

Pokud bychom mezi vězni v Osvětimi hledali ty, jimž chtěli příslušníci SS za každou cenu zabránit v možnosti svědčit, pak to byli samozřejmě členové *Sonderkommanda*, „zvláštního ko-

[1] Autor využívá víceznačnosti francouzského *devoir*, které znamená jak „muset", tak „být zavázán", „dlužit". – Pozn. překl.

manda“ vězňů, kteří holýma rukama prováděli masové vyhlazování. Esesmani od počátku věděli, že jediné slovo přeživšího člena *Sonderkommanda* by zneplatnilo veškeré popírání, všechno pozdější slovíčkaření o velkém masakru evropských Židů.[2] „Založení a organizace těchto čet byl nejďábelštější zločin národního socialismu,“ píše Primo Levi. „Tak šílená petrifidnost a nenávist v nás vzbuzuje děs. Židé museli strkat do pecí Židy, bylo třeba dokázat, že Židé […] přistoupí na jakékoli ponížení, ba dokonce i na hubení sebe samých.“[3]

První *Sonderkommando* bylo v Osvětimi vytvořeno 4. června 1942, a to při „selekci“ transportu slovenských Židů. Od tohoto data vzniklo a zaniklo dvanáct komand: po několika měsících bylo to stávající vždy vyhlazeno, a „následující četa zahájila svou činnost tím, že spálila těla svých předchůdců.“[4] Součástí hrůzy těchto lidí byla i skutečnost, že veškerá jejich existence, až po nevyhnutelné zplynování celého komanda, byla udržována v naprostém tajemství: členové *Sonderkommanda* nesměli mít žádný kontakt s ostatními vězni, tím méně pak s „vnějším světem“, ať už to znamenalo cokoli, a dokonce ani s „nezasvěcenými“ esesmany, tj. s těmi, kteří nevěděli o přesné funkci plynových komor a krematorií.[5] Pokud onemocněli, ne-

---

[2] A s ním i všechna sofismata, nad nimiž, zdá se mi, není namístě se filosoficky udivovat. Srov. Jean-François Lyotard: *Rozepře*, přel. Jiří Pechar a kol., Praha: Filosofia 1998, s. 28 (autor následujícím způsobem analyzuje argument popíračů: „[…] aby se nějaká místnost identifikovala jako plynová komora, akceptuji jakožto svědka pouze oběť této plynové komory. Jenže podle mého oponenta nemůže být jiná oběť než mrtvá, jinak by tato plynová komora nebyla tím, co svědek tvrdí; plynové komory tedy neexistují.“).

[3] Primo Levi: *Potopení a zachránění*, přel. Drahoslava Janderová, Praha: Index 1989, s. 36–37.

[4] Ibid., s. 35.

[5] Filip Müller: *Sonderbehandlung neboli zvláštní zacházení. Tři roky v osvětimských plynových komorách a krematoriích*, přel. Václav Čadský, Praha: Rybka Publishers 2018, s. 38. Filip Müller představuje ten nejvzácnější případ člena *Sonderkommanda*, jelikož unikl pěti po sobě jdoucím likvidacím. K tomuto fungování a utajování viz. Georges Wellers: *Les Chambres à gaz ont existé. Des documents, des témoignages, des chiffres*, Paris: Gallimard 1981. Eugen Kogon – Hermann Langbein – Adalbert Riickerl: *Les Chambres à gaz secret d'Etat*, Paris: Les Éditions de Minuit 1984. Jean-Claude Pressac: *Auschwitz: Technique and Operation of the Gas Chambers*, New York: Béate Klarfeld Foundation 1989. Týž: *Les Crématoires d'Auschwitz. La machinerie du meurtre de masse*, Paris: CNRS Éditions 1993 (na s. 35 autor poznamenává: „[…] zabíjet stovky lidi plynem v uzavřeném prostoru bylo bezprecedentní, a tajemství, jímž byla operace obestřena, o to více

byli tito utajovaní vězni vpuštěni do táborové nemocnice. Byli drženi v naprostém porobení a otupělosti – alkohol jim nebyl odepírán – z jejich práce v krematoriích.

Jejich práce? Ano, je třeba to zopakovat: mít pod rukama smrt tisíců svých bližních. Být svědky všech posledních okamžiků. Být nuceni lhát až do konce (jeden člen *Sonderkommanda*, jenž chtěl spravit oběti o jejich osudu, byl zaživa vhozen do ohně krematoria a jeho druhové museli této popravě přihlížet).[6] Poznat své blízké a nic neříci. Sledovat, jak muži, ženy a děti vstupují do plynové komory. Slyšet výkřiky, údery, agónii. Čekat. Pak najednou dostat do rukou onu „nepopsatelnou lidskou hromadu" – „čedičový sloup" z masa, z jejich masa, našeho vlastního masa –, která se zhroutí při otevření dveří. Vytáhnout těla jedno po druhém, svléknout je (alespoň v onom období, než nacisté vymysleli řešení v podobě převlékárny). Umýt hadicí všechnu krev, všechny tělní tekutiny, všechen nahromaděný krvavý hnis. Vytrhat zlaté zuby jako kořist Říše. Vložit těla do pece krematoria. Udržet nelidské tempo. Přiložit koks. Vyjmout lidský popel v podobě „neforemné, bíle žhoucí hmoty, která se usazovala ve žlábcích [a která] se zbarvila do šedobíla, jakmile vychladla." Rozdrtit kosti, poslední ubohý odpor těl vůči jejich průmyslové destrukci. Navršit to všechno na hromadu, vyhodit do blízké řeky či použít jako materiál pro stavbu silnice nedaleko tábora. Procházet přes sto padesát čtverečních metrů lidských vlasů, jež patnáct vězňů mykalo na velkých stolech. Občas přemalovat převlékárnu, vyrobit plot ze zeleně – kamufláž –, vyhloubit doplňkové spalovací jámy pro výjimečná plynování. Čistit a opravovat obrovské pece v krematoriích. Pod pohrůžkami SS každý den znovu začínat.

---

dráždilo představivost nezúčastněných, ať už z řad vězňů či SS, kteří obdrželi oficiální zákaz sledovat průběh této operace."). Uwe D. Adam: Les chambres à gaz, in: *L'Allemagne nazie et le génocide juif: colloque de l'EHESS, Paris, juillet 1982*, Paris: Gallimard-Le Seuil 1985, s. 236–261. Franciszek Piper: Gas Chambers and Crematoria, in: *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*, ed. Yisrael Gutman – Michael Berenbaum, Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press 1994.

6 Hermann Langbein: *Hommes et femmes à Auschwitz*, Paris: UGE 1994, s. 202.

Přežívat takto po neurčitou dobu, opilí, pracující ve dne v noci a „utíkající jako posedlí, jen aby s tím co nejdříve skoncovali."[7]

„Neměli lidskou tvář. Byly to zpustošené, šílené obličeje," tvrdili vězni, kteří měli možnost je vidět.[8] Přesto přežívali, dokud jim to bylo umožněno, hanebnost své práce. Vězni, který se jej ptal, jak může snést takovou práci, odpověděl jeden člen komanda takto: „Samozřejmě, že bych mohl vběhnout do elektrických drátů jako tolik mých kamarádů, ale já chci žít […]. Kdo se při naší práci nezblázní první den, zvykne si."[9] Tomu se říká odpověď. Avšak i někteří z těch, kteří se domnívali být „zvyklí", se jednoduše vrhli do ohně.

Jestliže takovéto přežití překračuje veškeré morální soudy (jak napsal Primo Levi)[10] i veškerý tragický konflikt (jak poznamenal Giorgio Agamben),[11] co pak může za takových podmínek znamenat sloveso *odporovat*? Revoltovat? Revolta byla jedním z důstojných způsobů, jak spáchat sebevraždu, jak předběhnout slibovanou eliminaci. Na konci roku 1942 ztroskotaly první plány na povstání. Velkou vzpouru z října 1944 – kdy bylo přinejmenším zapáleno a zničeno krematorium IV – pak nepřežil nikdo z čtyři sta padesáti zapojených vězňů, z nichž „jen" tři stovky měly být ihned zplynovány.[12]

V hloubi naprosté beznaděje nejspíš opustilo tyto bytosti odsouzené k zániku „nutkání vzdorovat" a upnulo se od té chvíle k *signálům, jež měly být vysílány* za hranice tábora: „Naší hlavní starostí bylo, jak informovat svět o zvěrstvech, která se zde odehrávala."[13] Takto Filip Müller v dubnu 1944 trpělivě nasbíral několik dokumentů – plánek krematorií IV a V, vysvětlivku o jejich fungování, seznam nacistů, kteří je měli na

[7] F. Müller: *Sonderbehandlung neboli zvláštní zacházení*, s. 81, 113, 138, 146–148, 144–155. H. Langbein: *Hommes et femmes à Auschwitz*, s. 191–202.

[8] H. Langbein: *Hommes et femmes à Auschwitz*, s. 193.

[9] Ibid., s. 194–195.

[10] P. Levi: *Potopení a zachránění*, s. 41: „[…] nikdo nemá právo je soudit, ani ten, kdo poznal tábor, a tím méně ten, kdo jej nepoznal."

[11] Giorgio Agamben: *Ce qui reste d'Auschwitz. L'archive et le témoin. Homo Sacer*, III, Paris: Rivages 1999, s. 125.

[12] F. Müller: *Sonderbehandlung neboli zvláštní zacházení*, s. 180–189. Dokumentace následků revolty je sestavena in: J.-C. Pressac: *Les Crématoires d'Auschwitzi,* s. 93. K veřejné popravě posledních vzbouřenců viz Primo Levi: *Je-li toto člověk*, přel. Drahoslava Janderová, Praha: Leda 2019, s. 202–204.

[13] F. Müller: *Sonderbehandlung neboli zvláštní zacházení*, s. 98 (překlad upraven).

starost, a etiketu Cyklonu B –, aby je mohl předat dvěma vězňům, kteří se chtěli pokusit o útěk.[14] Takový pokus by byl pro členy *Sonderkommanda*, jak sami věděli, beznadějný. Proto také někteří z nich svěřili svá svědectví zemi: vykopávky prováděné v okolí osvětimských krematorií odhalily – často až dlouhé roky po osvobození – otřesné, téměř nečitelné spisky těchto otroků smrti.[15] Šlo takříkajíc o *láhve vyslané do země*, až na to, že svědci neměli vždy po ruce láhev na uchování své zprávy. Nanejvýš plechový ešus.[16]

Z těchto spisů čiší dvojí, vzájemně se doplňující tíseň. Jednak tíseň z nevyhnutelného zániku samotného svědka: „SS nám často opakují, že nenechají přežít jediného svědka." Avšak zároveň obava, aby v případě, že by bylo předáno ven, nezaniklo samotné svědectví: nehrozilo by mu ve skutečnosti, že bude nepochopitelné, pokládané za šílené, nepředstavitelné? „To, co se přesně odehrálo," svěřil se Zalmen Lewental kousku papíru, který zakopal do země, „si žádná lidská bytost nemůže představit."[17]

* * *

Tam, kde se přehýbají tyto dvě nemožnosti – blízký zánik svědka a nepochybná nepředstavitelnost svědectví –, se vynořila fotografie. Jednoho dne v létě 1944 se členové *Sonderkommanda* pokusili uskutečnit onen naléhavý a nutný úkol – jak jen pro ně nebezpečný! – vyrvat z jejich pekelné práce několik fotografií schopných vydat svědectví o zvláštnosti hrůzy a šíři masakru. Vyrvat několik obrazů *této realitě*. Ale zároveň – neboť obraz je vytvořen, aby byl sledován druhými – vynutit na lidském myšlení obecně, na myšlení „zvnějšku", určitou *představu* toho, co dosud nikdo (ale tím se už říká hodně, neboť před

[14] Ibid., s. 142–144.

[15] Srov. Léon Poliakov: *Auschwitz*, Paris: Julliard 1964., s. 62–65, 159–171. Ber Mark: *Des voix dans la nuit. La résistance juive à Auschwitz-Birkenau*, Paris: Plon 1982. Nathan Cohen: Diaries of the *Sonderkommando*, in: *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*, s. 522–534.

[16] Pro popis fyzického stavu *Osvětimských svitků*, rozežraných vlhkostí, a tedy částečně nečitelných srov. B. Mark: *Des voix dans la nuit*, s. 179–190.

[17] Citováno in: H. Langbein: *Hommes et femmes à Auschwitz*, s. 3.

svým uvedením do chodu byla celá věc pečlivě naplánovaná) nepokládal za možné.

Je znepokojující, že takováto touha *vyrvat obraz* se naplnila v tom nejvíce nepopsatelném – jak se často popisuje – okamžiku masakru Židů: v okamžiku, kdy ti, kteří tomu otupěle přihlíželi, neměli prostor ani pro myšlení, ani pro představivost. Čas, prostor, pohled, myšlení, patos – vše zatemňovala[18] ohromnost strojově produkovaného násilí. V létě 1944 přišla „přílivová vlna" maďarských Židů: čtyři sta třicet pět tisíc z nich bylo deportováno do Osvětimi mezi 15. květnem a 8. červencem.[19] Jean-Claude Pressac (jemuž pečlivost při verifikování zpravidla nedovoluje používat jakákoli adjektiva, tím spíše pak empatické fráze), píše, že to byla „ta nejšílenější epizoda v historii Březinky", odehrávající se především v krematoriích II, III a V.[20] Dvacet čtyři tisíc maďarských Židů bylo vyhlazeno za jediný den. Ke konci léta začal docházet Cyklon B. Tehdy „byli ti nezpůsobilí [totiž oběti vybrané k okamžitému usmrcení] naháněni z transportu rovnou do rozpálených pecí krematoria V a Bunkru 2",[21] čili upalováni zaživa. Cikáni byli masově plynováni od 1. srpna.

Členové *Sonderkommanda* přidělení do krematorií museli jako obvykle připravit veškerou infrastrukturu této noční můry. Filip Müller si vzpomíná, jak „byly trhliny ve zdivu pecí vyplněny speciální šamotovou hmotou, litinová dvířka natřena černou barvou a jejich panty namazány. Do pecí byly vsazeny nové rošty a šest komínů bylo odshora dolů prohlédnuto a opraveno. Elektrikáři pečlivě prohlédli ventilátory a provedli jejich údržbu. Nakonec byly čerstvě natřeny stěny čtyř svlékáren i osmi plynových komor. Účelem všech těchto prací bezpochyby bylo připravit vyhlazovací zařízení na co možná nejhladší provoz."[22]

---

[18] Autor využívá dvojznačnosti francouzského *offusquer*, jež znamená jak „zatemnit", tak „šokovat", šokem „vyřadit z provozu".

[19] Annette Wieviorka: D*éportation et génocide. Entre la mémoire et l'oubli,* Paris: Pion 1992 (vyd. 1995), s. 255–259.

[20] J.-C. Pressac: *Les Crématoires d'Auschwitz*, s. 90.

[21] Ibid., s. 91.

[22] F. Müller: *Sonderbehandlung neboli zvláštní zacházení*, s. 145.

1. Anonym (německý): Krycí plot osvětimského krematoria V, 1943–1944, Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum (negativ č. 860).

Avšak především bylo třeba dle příkazu *Hauptscharführera* Otto Molla – obzvlášť obávaného a nenáviděného esesmana, jenž se od roku 1942 osobně chopil likvidací *Sonderkommanda*[23] – vyhloubit pět venkovních spalovacích jam za krematoriem V. Filip Müller detailně popsal Mollovo řízení stavby a technické pokusy: od kanálu na zachytávání rozžhaveného tuku přes betonovou desku, na níž museli „dělníci" drtit kosti smísené s lidským popelem,[24] až po živé ploty sloužící jako zástěna, díky níž byla celá věc zvenku neviditelná (*obr. 1*). Je příznačné, že z krematoria V nacházejícího se v březovém lesíku – od něhož je odvozeno i jméno Březinka – není *žádného*

[23] Ibid., s. 146.

[24] Ibid., s. 145–156.

2. Anonym (německý): Osvětimské krematorium V, 1943–1944. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum (negativ č. 20995/508).

pohledu (ponecháme-li stranou vzdálené letecké pohledy), který by neblokovala nějaká rostlinná bariéra (*obr. 2*).[25]

Vyrvat obraz z tohoto pekla? To se zdálo dvojím způsobem nemožné. Jednak kvůli nedostatku viditelnosti – podrobnosti zařízení byly kamuflované, někdy skryté pod zemí, a členové *Sonderkommanda* byli navíc mimo svou práci, prováděnou pod striktním dohledem SS, pečlivě drženi v tajné „podzemní [a] izolované cele".[26] Jednak kvůli přebytku viditelnosti, neboť

[25] Dokumentace o krematoriu V je dostupná in Jean-Claude Pressac: Étude et réalisation des Krematorien IV et V d'Auschwitz-Birkenau, in: *L'Allemagne nazie et le génocide juif: colloque de l'EHESS*, Paris, juillet 1982, s. 539–584. Týž: *Auschwitz: Technique and Opération oj the Gas Chambers*, s. 379–428. Již Léon Poliakov (*Auschwitz*, s. 51–52) citoval dopis z 6. listopadu 1943, v němž osvětimské SS požadují rostliny pro kamufláž krematorií I a II. Oswald Pohl poskytl ještě 16. června 1944 úvěr na „zbudování druhého vnitřního plotu, aby se stavební práce skryly pohledům vězňů." J.-C. Pressac: *Les Crématoires dAuschwitz*, s. 91. Ke kamufláži „chodbičky" v Treblince srov. velmi přesné svědectví člena SS Franze Suchomela zachycené in Claude Lanzmann: *Šoa*, přel. Toman Brod, Praha: Prostor 2011, s. 131–132.

[26] Svědectví Filipa Müllera zachycené in C. Lanzmann: *Šoa*, s. 81. Müller pokračuje takto: „Byli jsme nyní ‚nositeli tajemství', mrtví s odkladem. Nesměli jsme s nikým mluvit, kontaktovat se s jakýmkoli vězněm. Ani s SS. Kromě těch, kteří měli na starost *Aktion*."

zjev tohoto monstrózního, komplexního řetězce se zdál překračovat veškeré pokusy o zachycení. Filip Müller píše, že „proti tomu, co si [Otto Moll] představoval a začal proměňovat ve skutečnost, bylo Dantovo peklo dětskou říkankou."[27]

> Když se rozednívalo, byl ve dvou jámách, v nichž bylo na sebe naskládáno snad 2500 těl, rozdělán oheň. O dvě hodiny později by už mrtvé nikdo nepoznal. V bíle žhnoucích plamenech ležely jeden vedle druhého nesčetné zuhelnatělé, vysušené trupy. […] Zatímco v pecích krematoria bylo možno udržovat plápolající oheň pomocí ventilátorů, takže těla stále pořádně hořela, oheň v jámách hořel jen tak dlouho, dokud mezi těly cirkuloval vzduch. Protože se hromada těl stále více hroutila a zvenčí nedostávala vzduch, museli jsme my topiči hořící masu v jámě neustále polévat olejem, metanolem a lidským tukem, který se ve velkém množství hromadil v záchytných nádržích na obou čelních stranách jámy a tam vřel. Dlouhými kulatými železnými naběračkami, které byly na konci zatočené jako držák vycházkové hole, byl škvařící se tuk naléván do kbelíků, které jsme drželi v tlustých rukavicích. Když byl tuk na mnoha místech nalit do jámy, plameny prudce vyšlehly s prudkým syčením a praskáním do výše. Z jámy neustále stoupal hustý kouř. Vzduch byl cítit po oleji, tuku, benzolu a spáleném mase. Během denní směny pracovalo u krematorií IV a V průměrně 140 vězňů. Asi 25 nosičů těl pak vyklízelo tři plynové komory krematoria V a odtahovalo mrtvé k jámám. […]
>
> Na strážích SS, rozmístěných na strážních věžích na druhé straně ostnatého drátu, […] bylo vidět, že je ta strašidelná scenérie, s níž zde jsou konfrontováni, docela děsí. Zdálo se, že někteří nedokázali snést pohled na ty hrůzné výjevy, které se před jejich zraky odehrávaly. […] Oheň už mezitím zesílil natolik, že plameny teď halily těla ze všech stran. Na kůži se jim tvořily puchýře, které postupně praskaly. Téměř všechna byla pokryta černými skvrnami po ohni a leskla se, jako by je natřeli tukem. Většině žárem prasklo břicho. Prudké syčení a praskání svědčilo o tom, že se maso opravdu peče.
>
> […] Zpopelnění mrtvol trvalo pět až šest hodin. Co zbylo, vyplňovalo sotva tak třetinu jámy. Bílošedě se lesknoucí povrch pokrý-

[27] F. Müller: *Sonderbehandlung neboli zvláštní zacházení*, s. 156 (překlad mírně upraven).

val bezpočet lebek. […] Jakmile se povrch hromady popela trochu ochladil, byly do jámy vhozeny dřevěné fošny pobité černým plechem. Vězni z „proletářského" komanda pak slezli dolů a lopatami vyhazovali stále ještě horký popel ven. Byli sice chráněni tlustými rukavicemi a talířovitými čepicemi, ale shora na ně nepřestávaly padat horké částice popela, zejména když foukal vítr, a způsobovaly jim těžké popáleniny v obličeji a poranění očí, takže někdy i oslepli. Proto dostávali vězni komanda, kteří pracovali v jámách, ochranné brýle.

Když byl popel z jam vyházen, vězni jej na kolečkách za poklusu odváželi na skládku popela, kde jej vršili na hromady zhruba o výšce dospělého muže.[28]

* * *

Vyrvat obraz z něčeho takového, navzdory něčemu takovému? Ano. Bylo třeba dát stůj co stůj formu tomuto nepředstavitelnu. Možnosti útěku či povstání byly v Osvětimi tak mizivé, že pouhé *vyslání obrazu* či informace – plánku, čísel, jmen – se stalo tou nejnaléhavější věcí, jedním z posledních gest lidskosti. Někteří vězni mohli v kancelářích, které uklízeli, poslouchat BBC. Jiní dokázali vyslat volání o pomoc. „Izolace od okolního světa byla součástí psychologického tlaku, jemuž byli vězni podrobeni," píše Hermann Langbein. „Mezi vězně, kteří se snažili bránit psychickému teroru, je třeba samozřejmě počítat i ty, již se pokoušeli prolomit izolaci. S ohledem na to, jak se vyvíjela válečná situace, se tento poslední faktor stával rok od roku stále důležitějším pro morálku vězňů."[29] Ze strany velitelů polského odboje zase v roce 1944 přicházely žádosti o fotografie. Podle svědectví zachyceného Langbeinem, dokázal v této situaci jeden civilní pracovník propašovat do tábora fotoaparát a nechal ho doputovat až ke členům *Sonderkommanda*.[30] V aparátu zbýval nejspíše nepoužitý nejspíše jen zbytek filmu.

---

[28] Ibid., s. 160–163.

[29] Hermann Langbein: *La Résistance dans les camps de concentration nationaux-socialistes, 1938–1945*, Paris: Fayard 1981, s. 297 (a obecněji viz s. 297–315).

[30] H. Langbein: *Hommes et femmes à Auschwitz*, s. 253. „Stanislaw Klodzinski dosvědčil, že civilní polský pracovník Mordarski, jehož sklad se nacházel nedaleko,

Pořízení snímků vyžadovalo komplikovanou kolektivní hlídací akci. Střecha krematoria V byla záměrně poškozena, aby byli někteří členové komanda posláni esesmany opravit ji. Odtamtud mohl David Szmulewski držet hlídku: sledoval dozorce – zejména hlídače na sousedních strážních věžích –, jejichž úkolem bylo dohlížet na práci *Sonderkommanda*. Aparát, schovaný na dně kýble, se dostal do rukou řeckého Žida jménem Alex – jenž dodnes nebyl identifikován a jeho příjmení zůstává neznámé – postaveného dole, před spalovacími jámami, kde měl pracovat s ostatními členy komanda.

Otřesný paradox *temné komory*: aby mohl vytáhnout aparát z kýble, nasadit objektiv, přiblížit si jej k obličeji a pořídit první sekvenci obrazů (*obr. 3–4*), musel se fotograf schovat v plynové komoře, z níž byly sotva vytaženy – možná ještě ne všechny – její oběti. Fotograf ustupuje do temného prostoru. Šikmý úhel pohledu a temnota, v níž setrvává, jej chrání. Dodá si odvahy, pootočí se a přiblíží: druhý snímek je poněkud frontálnější a o něco více přiblížený. Tedy riskantnější. Ale zároveň, paradoxně, klidnější, zaostřenější. Jako kdyby se strach na chvíli vypařil před nutností úkolu vyrvat obraz. Na tomto obraze zřetelně vidíme každodenní práci ostatních členů komanda, totiž vyrvávat mrtvolám, jež se ještě kupí na zemi, jejich poslední zdání lidskosti. Gesta žijících prozrazují tíhu mrtvol a úkol okamžitě realizovat požadovaná rozhodnutí: vytahovat, odtahovat, odhazovat. Kouř vzadu pochází ze spalovacích jam: těla uložená jako sardinky v hloubce jednoho a půl metru, praskání tuku, zápachy, kroucení lidské hmoty, vše, o čem hovoří Filip Müller, je tam, pod touto kouřovou clonou, již pro nás fotografie zachytila. Vzadu je březový lesík. Vane severní, možná severozápadní vítr.[31] („V srpnu 1944“, vzpomíná si Primo Levi, „panovala v Osvětimi velká vedra. Horký tropický vítr zvedal

propašoval do tábora fotoaparát. Ke členům *Sonderkommanda* doputoval skrytý ve dvojitém dně hrnce s polévkou.“ Jelikož se v Langbeinově rekonstrukci objevují určité nepřesnosti, lze se také domnívat, že aparát bylo možné získat v osvětimské „Kanadě“, tj. v onom obrovském skladišti cenností ukradených obětem.

[31] Srov. J.-C. Pressac: *Auschwitz: Technique and Operation of the Gas Chambers*, s. 422–424. Pressac provedl detailní rekonstrukci těchto obrazů. Upřesnil, že mezi zachycenými osobami se nachází i zády otočený příslušník SS (podstoupené riziko je tak o to zřetelnější).

3–4. Anonym (člen osvětimského Sonderkommanda): Kremace zplynovaných těl ve venkovních spalovacích jámách před plynovou komorou osvětimského krematoria V, srpen 1944. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum (negativy č. 277–278).

mračna prachu z budov zničených leteckými nálety, vysušoval nám pot na tělech a zhušťoval nám krev v žilách.“[32])

„Neznámý fotograf“ schoval aparát – v ruce? v kýblu? v kusu svého oblečení? – a nyní se odhodlá vyjít z krematoria. Prochází podél zdi. Dvakrát zatočí doprava. Ocitá se tak na druhé, jižní straně budovy, a poté míří k březovému lesíku venku. I tam pokračuje peklo: „konvoj“ již svlečených žen se chystá vstoupit do plynové komory. Kolem stojí SS. Nelze jen tak vytáhnout aparát, tím méně pak zaostřit. „Neznámý foto-

[32] P. Levi: *Potopení a zachránění*, s. 57.

graf“ narychlo pořídí dva snímky, nejspíše za chůze, a aniž by se díval (*obr. 5–6*). Na jednom z těchto obrazů – očividně postrádajícím pravoúhlost a „správné“ nastavení – vidíme v pravém dolním rohu skupinku žen, které se zdají kráčet či čekat, až přijdou na řadu. Tři další ženy, jež vidíme více zblízka, se vydávají opačným směrem. Obraz je velmi rozmazaný. Přesto na něm lze zahlédnout profil jednoho člena *Sonderkommanda*, rozeznatelného podle helmy. Na pravém okraji můžeme tušit komín krematoria IV. Druhý obraz je v podstatě abstraktní: domýšlíme si na něm vršky bříz. Fotograf otočený na jih má světlo v očích. Obraz je oslněn sluncem pronikajícím skrz větvoví.

Poté se Alex vrací ke krematoriu, nejspíše ze severní strany. Rychle předává aparát Davidu Szmulewskému, jenž dosud zůstával na střeše, aby hlídal případný pohyb SS. Celá operace netrvala více než patnáct až dvacet minut. Szmulewski navrátí

5–6. Anonym (člen osvětimského Sonderkommanda): Ženy tlačené k plynové komoře osvětimského krematoria V, srpen 1944. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum (negativy č. 282–283).

aparát na dno kýble.[33] Film bude vyjmut z aparátu, přenesen do hlavního tábora, a nakonec vynesen z Osvětimi v tubě od zubní pasty, kam jej schová Helena Dantón, zaměstnankyně kantýny SS.[34] Pár dnů nato, 4. září 1944, se dostane k polskému odboji v Krakově, společně se zprávou napsanou dvěma politickými vězni, Józefem Cyrankiewiczem a Stanislawem Klodzinskim (*obr. 7*):

> Naléhavé. Pošlete co nejrychleji dvě kovové role filmu pro fotoaparát 6×9. Můžeme pořídit fotky. Posíláme fotografie Březinky ukazující vězně posílané do plynové komory. Další snímek zobrazuje jed-

[33] Srov. J.-C. Pressac: *Auschwitz: Technique and Operation of the Gas Chambers*, s. 424. Autor cituje svědectví samotného Szmulewského, přeživšího z komanda.

[34] Srov. H. Langbein: *Hommes et femmes à Auschwitz*, s. 253.